

Ódor László

A komplex országismeret-oktatás szüksége és lehetőségei

Előadásom túlzottan tág témát ölel át és túl rövid az idő, amelyben szólhatok róla. S hozzá - pragmatizmusba-süppedtségünkben - túl nagy és sürgető az újítás szüksége, ami itthon és külföldön a nyelvoktatást illeti. Így hát sarkítottan kell szólnom, kérdéseket tesztek föl, és rájuk válaszolván mondom el véleményemet.

1. Önálló diszciplína-e az országismeret ?

Bevallom, az országismeretet, mint önálló diszciplínát úgy, ahogy tudomásom szerint ma bölcsészkarainkon tanítják, nem érzem újnak, legfeljebb elnevezésében. Értelmével-hasznával e helyt nem akarok vitatkozni. Én a nyelvi átítatottságú, nyelvi hasznú, a nyelviség lényegévé váló országismeretet pártolom, amely -költőien szólva - örökké mozgásban-forrongásban lévő magmája a nyelvnek. Közhelyképpel élve: amely a felszín fölé növő jéghegycsúcsnak - a megjelenő nyelvnek - a felszín alatti 7/10 része.

2. Mit értek ebben az esetben komplexitáson?

A szokásos résztudományi adalékokon kívül beleérem tehát az országismereti komplexitásba a nyelvet is. Sőt: a nyelv az, amit a komplexitás csúcsának, céljának, értelmének tartok. Az ismeretek nyelvi megmutatkozását tartom lényegesnek. A gyökereivel a történeti kultúrába fogódzó nyelv megmutatkozását, amely több, mint a szavaknak nyelvtannal egyberakott összessége. Nem vitatjuk, hogy a nyelv eredendően a valóságból táplálkozik. Csak úgy és csak azzal lesz, illetve lett absztrakt, hogy

megőrzi és elevenen tartja elmúlt valóságképek emlékét. Így születik benne időben dimenzionált és viszonylagosan teljes világ, így raktározódnak el benne korok és valóságok.

Zavartalanul egymás mellett élhet különböző korok nyelvi valósága: "körmünkre ég", "nem ér egy fabatkát sem", "megmossák a fejét", "leesett a tantusz", és "nem vagyunk egy hullámhosszon". Vagyis: a középkori kolostori író-barát, akinek körmére égett a gyertya, II. Lajos hitvány pénzdarabja, a borbélyok egykori seb- és hajmosó lúgja, az elévült telefonérmék és a híradástechnika - nyelvvé lényegesülve.

3. Mit értek azon, amit mi országismeretnek nevezünk ?

Elégedetlen vagyok az elnevezéssel. Intézetünkben - a Marx Károly Közgazdaság tudományi Egyetem Nyelvi Intézetében - nevezük civilizatórikának is. Én inkább fogalmi nyelviségnek, nyelvi-tudati egységnek mondanám, amelynek a konkrét lexikából kinövő gondolatiság-fogalmiság a lényege. Alig van író, aki ne foglalkozott volna a nyelv és az ún. országismeret összetartozásával, egységével. Csak néhány emlékeztető idézet: John Ruskin "valamely nemzet nyelvében az illető nemzet legbensőbb kifejezőjét" látja, Kosztolányi Dezső a nyelvben rejülő "civilizációs erő"-ről beszél, Illyés Gyula a "gyökér üzenetét" lesi benne... Mindegyik nyilatkozatban ugyanaz a szinte misztikus azonosulástudat és vágy egy közöség szellemi lényege és nyelve között. Én azon ismeretek összességét nevezem országismeretnek, melyek egy nyelv "szellemi lényegét", fogalmi-ismereti háttérvilágát képezik.

4. Mi a kapcsolat művelődéstörténet és országismeret között ?

Az országismereti hatások - mint nemzeti létezők vízjelei - rajzolódnak ki minden nyelven, egymásba is átfutó vonalakkal. Ha tökélyé fejleszte-

nénk, a társadalomtudományok összesítő médiuma lehetne egy ilyen nemzetközi országismereti nyelvészet. Hiszen évezredek, évszázadokon át - királyi házasságok, zarándoklatok, keresztes hadak, hódítások, háborús menekültek, tanuló deákok és mesterlegények, s újabban tudományos újdonságok és ipari újítások útjain - eszmék, szokások, gesztusok, ízlések és divatok jártak - nyelvbe öltözötten és nyelvbe rögződve. Ha például csak azt megvizsgálánk, hogyan áramoltak a Habsburg-birodalom szervezetében az újdonságok, s hogyan váltak nyelvvé! Ha nyomon követnénk például azt, hogy hogyan került át spanyol földről a "beso la mano" szokása, a kézcsók, amely ott és akkor térdreomlásos kézcsók volt, és éppen mifelénk ülepedett le nyelvvé. Hasonló erővel villant át ezernyi más hatás is a Birodalom egyik végétől a másikig. Nemcsak a rekatolizáló buzgóság és ennek jegyei jelentettek nálunk Habsburg-hűséget, hanem számos szokás és divat követése, többek között a spanyol festmények gyűjtése /I. Esterházy-gyűjtemény/. Hadd említsem érdekes művelődési hatásként Graciany Morales spanyol író-filozófus 1653-ban kiadott "kézi orakulum"-ának a példáját. Ez a korábban nagyhatású bölcséleti művecske kétfelől, két nyelv közvetítésével érkezett Magyarországra. 1771-ben a német kiadását fordította le Faludi Ferenc, s jelentette meg magyarul "Bölts és figyelmetes udvari ember" címmel. E mű bölcsességei közül több is frázissá vált nyelvünkben. Így: "nyílt kártyával játszani", a "döglött oroszlán", s a "kifacsart citromként eldobni" kifejezések. Ez utóbbi érdekes, hogy a Rodostóban leveleit író Mikes Kelemen révén is eljutott hozzánk. Ő franciául olvasta a jeles művet: "Gratianus azt mondgya - írja 1737 október 11-én, tehát a Faludi-fordítás megszületése előtt majd ötven évvel -, hogy miként a czitromból a levit kifacsarolyák, elvetik."

Tudatosan vettem példát Európa két szélének nyelviesült határérintkezései közül. Tudjuk, hogy milyen szoros

szálak kötnek össze közelebbi nemzeti kultúrákat és népeket.

A kontrasztivitás szempontjából inkább érdekes, mint fontosak a nyelvbe ívódó interkulturális hatások, de véleményem szerint számunkra lényegesebb az a nyomat, melyet a sokrétű valóság - vagyis az országismereti részdiszciplínák ideillő anyaga - rajzol egy-egy nyelvre. Olyan értelemben, ahogy Bessenyei György mondta: "Minden nép a maga nyelvéből ismerteti meg leginkább". Újabb definíciója adódik itt az országismeretnek: a múlt és a múlthoz kapcsolódó jelen képeit-ismereit összegező nyelvcelű alkalmazott tudomány.

5. Mi a szerepe az országismeret oktatásának ?

Ellentmond talán az eddig megvalósult gyakorlatnak, de azért kimondom: az országismereti oktatás elsőrendű célja, hogy élő lexikával, étellel töltse meg a nyelvet. Hogy valósághoz kösse, hogy hitelessé tegye a szóhasználatot. Hogy kitágítsa a látóhatárát: élő háttérrel vegye körül. Célja az, hogy három dimenziójává tegye az óhatatlanul kétdimenziójú tanulói nyelvvilágot. Azzal, hogy nem a felszínt súrolja, hanem a nyelvközvetítő szellemet kezdi működtetni. Tudományunkban félünk a miszticizmustól, a misztikusság vádjától. Elfogadjuk nyelvtanító /és tanuló/ segédeszköznek a nyelvtant, de mintha nem mernénk tudomásul venni, hogy minden nyelvnek van más - és tán igazabb - szabályozórendszere is, mint a nyelvtané. Pedig ez csak éppúgy tökéletlen mechanizmus, mint a nyelvtan. Csakhogy ezt még nem tártuk fel. Valamennyien tapasztaltuk, hogy az országismereti stúdiumok - gondolatmenetei s főként a jó író-költői szövegek tartalmi, esztétikai, ritmikai, zenei forrású nyelvi energiái - működésbe hozzák a tanulóban ezt a mechanizmust. Mozgásba hozzák a tanulói szellemet, amely az országismeretről lemondó nyelvoktatásban statikussághoz és passzív befogadáshoz szokott.

Ám a gyorsabb, felszínes sikert mutató nyelvoktatással ellentétben most nem kommunikatív makogás, nem papagájnyelv személytelen produkciója az eredmény, hanem a beszélő szubjektum idegen nyelven való megszólalása, ami már önmagában személyiségfölszabadító erő. Az ortegai önmeghatározó é n folyamatába kapcsolja az új nyelvet, amely így személyiségformáló, átlényegesítő tényezővé válik. Ebben a folyamatban fölszabadulnak a nyelv belső energiái, a nyelv gépezete önerejéből kezd működni a tanulóban. Ebben az országismerettel életízesített nyelvoktatásban új fogalmak jelennek meg. Nem elég pusztán a nyelv betanítása, a nyelvtanuló személyiségét kell a tanult nyelv igényei szerint átformálni, a nyelv befogadására előkészíteni, képessé tenni. A szükséges készségek kialakítása itt minden egyéb más feladatot megelőz. /Például bonyolult, de bonyolultan is áttekinthető német mondatközvetlen befogadására és produkálására - memóriafejlesztés, az angol nyelv érzelmi nyomatékosságára nyelvzenei gyakorlatok stb./. A motiváltság szót ki kell hogy szorítsa az empátia. A tanuló empátia-készségének a fejlesztése az országismereti oktatás egyik fontos célja. A nyelv közvetlen tanítása nem elegendő: távolabbi célokat kell szolgálnunk vele, amellyel aztán közelebb jutunk eredeti, közvetlen célunkhoz: a sikeresebb nyelvitanításhoz, a valódi nyelv valódi tanulásához. E nyelven túli célok között élen áll, hogy rászoktassuk a nyelvet tanuló embert a folytonos készülségi állapotra, arra, hogy a változó valósággal folyvást változik a nyelv, s ezt a súlypontos lexikai-figyelmi, hosszabb érvénnyel nyelvteni változásokat követnie kell nyelvi tanulmányainak intézményes befejezése után is.

A nyelvten tanításával eleve statikus szemléletet kényszerítünk a tanulóra. Az országismeretnek ezt a me-revséget kell föloldania. Rá kell ébresztenie a tanulót a nyelvi mobilitás tényére, s fel kell vértézünk az empátia és a nyitottság igényével és készségével.

Érdekes adalékként hadd említsem meg, hogy egy - az intézetünkben készült tanulmány felmérése szerint /Kovács Ilma: Katedrán innen, katedrán túl/ az oktatók 90,2 %-a, a hallgatók 87 %-a szavazott az országismeretnek a nyelvoktatás keretén belül való előadására /míg a nyelvtan csak 51,2, illetve 34,8 %-ot kapott/. Figyelemre méltó, hogy a hallgatói igény találkozott az országismereti oktatás céljaiul megszabott pontokkal. Mindegyik diákválasztó igényelte, hogy az előadás tartalmazzon új tényeket és ismereteket, legyen érdekes és oldott. A hallgatók elsőprő többsége /94 %-a/ amellet tört lándzsát, hogy az országismereti előadás ösztönözzön további gondolkodásra és önálló munkára, és csak elenyésző kisebbség elégedett meg a passzív befogadás igényével.

6. Hogyan valósulhat meg az országismeret komplex oktatása ?

A fentiekből következően úgy gondolom, hogy nyelv és országismeret olyan szoros kapcsolatával, amely egységnek nevezhető. A nyelvnek az országismeret tanulásában olyan meghatározó értékűnek kell lennie, mint az életben a lélegzetvételnek. Sütő András mondja, amikor egy szusszanásnyi időre megáll a kolozsvári magyar színház előtt: "A színpadon beszélni annyit jelent, mint cselekedni." Én azt hiszem, hogy a beszéd - csökkentebb mértékben - az élet egyéb színpadain is cselekvésértékű. Tudjuk jól, hogy minden nyelvnek más és más a dramaturgiája. Ezt iskolában megtanulni szinte lehetetlen. De fölkészülni rá - a nyelvvel a nyelvországban való találkozásra - igenis lehet.

Intézetünkben az elmúlt hónapokban dolgoztuk ki az egyetemi képzés korszerűsítésének keretében kialakuló új nyelvoktatási rendszert. A nyelvtani felkészítés után és mellet fontos szerepet szánunk benne az országismeretnek. A nyelvoktatásunkba illesztett országismereti tárgy a lexikabővítő fázisnak nevezett társalgás egyenes folytatása, intellektuális szintre emelése. Ennek az országismereti oktatásnak az egész

egyetemi képzés korszerűsítési tanterveiben fontos szerep jut. Azon a téren, melyet a korszerűsítési program értelmiségi nevelés-nek nevez. /Minden hallgatónk nyelvvizsgaértékű szigorlattal zárja majd tanulmányait./ Ebben a programban célul jelöltük meg, hogy az országismeret oktatása legyen nyelvközpontú, legyen intellektuális töltetű, s legyen kontrasztív, vagyis valamennyi megadott - tizenkettő - témakörön belül szerepel a célnyelvi ismeretek mellett a magyarról való nyelvi-fogalmi ismereti számadás. Ebben a kérdésben - nyilván a nyelvtanári felkészültség hiányosságaiból eredő félsz miatt is - némi vita támadt és támadhat ma is. Az én véleményem ebben a vitában az volt, hogy míg a célnyelvi kultúra elsajátítása ismereti szinten elegendő, addig a magyarnak aktívvá fejlesztett tudásszinten való ismerete szükséges. /Különösen a mi külkereskedő és diplomata szakos hallgatóink esetében./

7. Milyen technikát és módszert lehet hasznosítani az országismeret oktatásában ?

Az elképzeléseinknek megfelelő, módszereiben, technikájában is komplex országismereti tananyag tudomásom szerint még sehol, egyetlen nyelven sem született meg. A Nyugat Sprachverfall-os, a nyelv satnyulását egyszerűen követő nyelvoktatási önmegadása nálunk is hat, ráadásul kérkedő divat gyanánt. Így az országismeretet tanító tanároknak önmaguknak kell összeszedniük az együvé tartozó ismereteket, amelyek kognitivitásukon kívül, azon túlmenően lényeges elemei mind az illető kultúrának, mind az e kultúrán termő nyelvnek.

Az országismeret oktatásának gyakorlatában ma nálunk szerintem a legfőbb veszély az, hogy szakmai gerezdeire /irodalomra, történelemre, földrajzra, néprajzra, stb./ szakad ez a nyelvet áterező egység, vagyis az országismeret éppen hogy önmaga ellenképévé válik: azzal, hogy elrészszakmások, maga alá temeti és

unalomba dönti, amit éppenséggel életre kellene és életben kellene tartania: a nyelvet - a nyelv és a gyökérszete közötti áramok működtetésével.

Kulcsfogalom itt a komplexitás. Fokozott szerep járul a módszerekre és a technikára, mindazon kapcsolatok és ívek megvilágítását segítő eszközökre, amelyekkel az előadó egymástól látszólag távoli gondolatokat, jelenségeket, dolgokat összeköt. Éppen ezekkel a meglepő és igaz átkötésekkel szerezhethet hallgatóinak különleges szellemi élményt, segítségükkel állíthat új fénybe már ismert tényeket, és ugyanakkor gazdálkodhat okosan és hasznosan az országismereti oktatásban mindenképpen szűk idővel.

A tanárnak nem szemképrázttató, hanem szemet felnyitó összefüggésekre kell felhívnia a figyelmet -saját szaván túl videóval, zenei és nyelvi hangzóanyaggal és különféle vetítési technikákkal. Különösen hasznos segédeszköznek tartom az írásvetítőt, amellyel ragyogóan összefoglalhatjuk és a fóliák egymásra borításával szándékunk szerint rendezhetjük mondandónkat. A történelmi idő és tér változásait éppúgy, mint a szókincs tájnyelvi vagy kronológikus alakulását. Készíthetünk így történelmi-művelődéstörténeti összefoglalót, de még összevető műfordításelemzést is.

Kulcsfogalom tehát a komplexitás az országismeret oktatásában: elmaradhatatlan alapfeltétel. Szükséges hozzá a pontosan kigondolt elvek szerint választott szöveganyag, a megfelelő ábrázoló eszközök és módszerek alkalmazása, s mindezen túl megfelelő tanár és megfelelő diák.

Még a megfelelően fölkészült oktatónak is számolnia kell a diákság kezdeti idegenkedésével, hiszen ez a fajta kulturizált nyelvoktatás elüt minden eddigi nyelvtanulási tapasztalatától. Pedig éppen neki, a jövő értelmiségi emberének van rá szüksége. /S erre előbb-utóbb rá is érred !/ A hallgatók előismeretei és aktív jelenléte nélkül nem számíthatunk sikerre az országismereti oktatásban.

Az előadásokon együttgondolkodásra, a gyakorlati foglalkozásokon mind több alkotó nyelvi cselekvésre kell készítenünk és szoktatnunk a hallgatókat. Tágabb fogalmi tartományban újra kellene teremtenünk a középkori iskola gyakorlatát, amely a kreativitást beépítette, bevonta a tananyagba. Miként Apáczai Csere János rendelte: "Olvassák Homéroszt, míg görög verseket is tudnak írni". Nos, arra nem gondolok, hogy például németül tanuló diákjainkkal rilkei hangulatú és hangzású verseket irassunk, bár a legjobbak szívesen vállalkoznak ilyen feladatokra. De szívesen fölmelegíteném azt a középkori iskolai elvet, amely szerint az alkotás a tudáshoz vezető gyakorlatozások útja és egyben a tudásnak méltó mérceje is. Különféle vitákkal, helyzet- és dacjátékokkal, szellemszikráztató szituációzással, ügyek és gondolatok vállalt védésével és támadásával, szerepjátékokkal, gesztushoz kreált szövegekkel, és még számtalan módon - sokrétű fogalmi-nyelvi-szellemi gimnasztikázással - átmozgathatjuk az országismereti anyagot.

Varázsereje van annak, ha felnőtt hallgatóinkat nem kényszerítjük ama elébb emlegetett divatkövető gügyügsre, hanem valóban korukon, felnőtteknek szólítjuk őket. Meggyőződésem, hogy már a nyelvtani alapozás közben bátran személyes használatukra engedhetjük az idegen nyelvet. Arra kell törekednünk, - s erre fölöttébb alkalmas terep az országismereti stúdium -, hogy idegen nyelven is minél előbb próbára tehessék - Eötvös Loránd szavával - "szellemök erejét".

Azzal a kísérő gondolattal kell tanítanunk őket, amellyel Comenius oktatta diákjait: hogy "Nem az mutat tudósságot, aki sok nyelven beszél, hanem aki hasznos dolgokat tud mondani rajtuk".

8. Tagadás is van-e abban, hogy az országismeretnek ilyen jellegű oktatását javasolom és pártolom ?

Aki igent mond, tagad is egyben. Szememben a huszadik századi pragmatikus, ám különféle módokon és az új nyelvészeti irányoknak megfelelően a praktikusságot inkább csak mímelő, a szellemet alagsori használatra degradáló nyelvoktatással kapcsolatban régen feltámadt egy ismeretelméleti forrású ellenérzés. Ha ugyanis csak a nyelvet tanuljuk, ahogyan gondosan megmunkált nyelvkönyvek hada kínálja, a nyelvnek éppen a lényeges ízeit, színeit, gyökérkapcsolatait: erejét, energiáit hagyjuk eíveszni. Hiszen ezek a nyelvkönyvek éppen az idegen nyelv lényegi vonásait igyekeznek elleplezni, amíg lehet. Azt, amit Wittgenstein a nyelv titkának nevez. Pedig a nyelv éppen ellentétes sodrású. A segítségével - írja Wittgenstein - "kifejezhetünk bármely értelmet, anélkül, hogy sejtelmünk lenne arról, miként és mit jelent minden egyes szó". Szavakból, de még mondatokból sem fejthetjük fel a "szavak végtelen szövetét". Azon szavakét, melyek holdudvarukkal egymás fényébe folynak, és - Karl Kraus mondja ezt - a ragyogásukból /Schimmer/ kell "kivágnunk, kicsikarnunk" a szemantikai üzenetet. Így jutottunk el ismét a középkori oskolához - és a "modern" szövegnyelvészethez. A szöveghez.

9. Használhatók-e az írói szövegek az országismeret oktatásában ?

Válaszképpen valamennyien rábólintunk: de még mennyire ! Sokan esetleg azt gondolják, hogy más szöveget vétek felhasználni. Hogy miért hinnénk a laikusnak, a nyelvkönyvszöveg írónak, amikor elegendő írásanyag áll rendelkezésre a professzionális írástudók, a hivatasos írók tollából !

Ez ellen két érv szokott szólni: két szélsőség

érvelése. Az egyik, a felületes irodalomismerők tábora az írói szövegek életidegenségétől fél. A másik, az irodalmat éppenhogy fétiszizáló csoport némi szentségtörtést lát abban, hogy /és ha/ írói, s isten bocsá' költői szövegen gyakoroljuk a ragozást vagy tanuljuk az országismeretet. Megoldás itt: a józan mértékletesség, azaz a szigorú célszerűség. Hogy arra ügyeljünk: ne irodalmat tanuljunk, hanem írói szövegek szellemi - szépen-szabályos irányba vivő - energiával jussunk közelebb országismereti-nyelvi tanulmányi céljainkhoz. De egy sebességfokozatot most visszakapcsolok: az országismeret tanulásának feltétele a nyelvtan és az alapszókincs szilárd, vagyis használható tudása. A szűk szókincs bázisán álló nyelvtan készségszintű működése, legalábbis a kezdeti próbák. Már ebben, az előkészítő szakaszban, a nyelvtanulásában is - mint az országismereti oktatás előőrseinek - szerepük lenne a használható írói szövegeknek. Szerintem nagyon fontos, hogy az idegen nyelvet tanuló diák minél előbb találkozzék olyan szövegekkel, melyek - amellet, hogy fogalmi-lexikai, közvetlen-nyelvi gyarapodásukat növelik - a szellemüket is fölpezsdítik. Nincs szöveg, amely nagyobb bevéső erővel hatna /már a kezdeti stádiumban !/, mint a jól megválasztott írói szöveg.

Elfeledett példaként Apáczai Csere János álolomiskoláját idézem újra, ahol a nyelvi stúdium két fő részből állt: grammatikából és az auktorok olvasásából. Számmomra az auktorok olvasásához két elfeledett szó is tartozik: a memoriter és az alkotás. Így rendelte ő: "az említett nyelveknek declinatiójuk és conjugatiójuk" után, melyet vélek éppen megtanultatván, hasznát a jó authorokban megmutatni akarván"... így valahogy, errefelé készülődhetünk megújulásra...

10. Mi a helyzet hát ma az irodalom és a nyelvoktatás kapcsolatával ?

A választ mindannyian tudjuk, én inkább a jövőre nézek: az irodalom az országismereti nyelvháttérzésnek hatalmas és /célszerű felhasználásban/ jócskán elhanyagolt segédanyagraktára. Ebben a meggyőződésben összeállított jegyzetem alapján /Literarisches Lesebuch für Deutsch Lernende, Budapest, 1983./, a belőle vett szövegekkel olyan gyorsan a hallgatókba lehetett ültetni a német nyelv csíráit, hogy magam is csodálkoztam: bennük - az ortegai én-ben - kezdett fejlődni, nőni, működni a föltárt forrásaiból táplálkozó nyelv. Kiejtést-intonációt, nyelvtant, országismeretet, de még gazdasági lexikát is /kezdeteit legalább/ írók szövegein tanultunk. S már maguk a szövegek kínáltak gyakorlatozó példákat, kínáltakoztak memorizálásra és alkotásra.

Az írói szövegek rengetegéből célszerűen és mértéketesen válogatva vethetnénk meg egy komplex országismereti tankönyv anyagát. Meggyőződésem és próbált tapasztalatom, hogy a jó és jól választott írói-költői szöveg önmagában is megvalósított szerveesség. A komplexitás példadarabja.

(1986.)

S z ú c s József

**A magyar történelem és országismeret oktatása
a Kliment Ohridszki Egytemen**

I. A magyar történelem tanítása a szófiai Kliment Ohridszki Egyetem magyar szakán több szinten folyik. Először bolgár nyelven az első szemeszterben heti hat órában, majd magyar nyelven a második évfolyamon heten-